

Л. Г. ФАЛАЛЕЄВА,
кандидат юридичних наук, доцент*

ORCID 0000-0001-6089-2459

ПОВАГА ДО ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

У дослідженні висвітлено значення поваги до прав людини як одного з важливих чинників формування європейської ідентичності, розкрито її концептуальні проблеми, сутність і особливості, враховуючи основоположні цінності демократичного суспільства, а також відмінності між процесами «європейської інтеграції» та «європеїзації». Досліджено оновлення Конституції України підтвердженням європейської ідентичності Українського народу і незворотності європейського курсу України. Проаналізовано сучасні практики і доктринальні погляди з окреслених питань.

Ключові слова: Європейська інтеграція, європеїзація, інтеграційні процеси, Європейський Союз (ЄС), європейська ідентичність, самоідентифікація, основоположні права, повага до прав людини, Конституція України.

Фалалеева Л. Г. Уважение прав человека как составляющая формирования европейской идентичности и Конституция Украины

В исследовании освещено значение уважения прав человека как одного из важнейших факторов формирования европейской идентичности, раскрыто ее концептуальные проблемы, сущность и особенности, исходя из основополагающих ценностей демократического общества, а также учитывая отличия между процессами «европейской интеграции» и «европеизации». Исследовано обновление Конституции Украины подтверждением европейской идентичности Украинского народа и необратимости европейского курса Украины. Проанализированы современные практики и доктринальные взгляды по теме исследования.

Ключевые слова: Европейская интеграция, европеизация, интеграционные процессы, Европейский Союз (ЕС), европейская идентичность, самоидентификация, основополагающие права, уважение прав человека, Конституция Украины.

Falalieieva Liudmyla. Respect for human rights as a component of the construction of European identity and the Constitution of Ukraine

The research highlights the importance of respect for human rights as one of the important factors in the formation of European identity, reveals its conceptual problems, nature and peculiarities, taking into account the fundamental values of a democratic society, as well as the differences between the processes of «European integration» and «Europeanization». The revision of the Constitution of Ukraine by confirming the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of the European course of Ukraine is investigated. The modern practice and doctrinal views on the issues discussed were analyzed.

Key words: European integration, Europeanization, integration processes, the European Union (EU), European identity, self-identification, fundamental rights, respect for human rights, the Constitution of Ukraine.

Вступ. Довкола Європейського Союзу (далі – ЄС) конститується єдиний європейський простір, що є втіленням ідеї Об'єднаної Європи та має різні виміри:

* **Falalieieva Liudmyla**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), Docent

© Л. Г. Фалалеева, 2020

освітній, культурний тощо. Формуючись на спільних цінностях і спільних інтересах, концепції спільної культурної спадщини, Об'єднана Європа увібрала відмінні, неповторні риси кожного народу, його соціокультурну самобутність, включивши їх на паритетних засадах до загальноєвропейського контексту. Саме тому серед європейської політичної еліти почав активно обговорюватись концепт культурного підмурку ЄС, покладений в основу конструювання її зусиллями європейської ідентичності у парадигмі антропоцентризму. Кожен європейський народ привносить до ідеї Об'єднаної Європи самобутні риси, збагачуючи її, у такий спосіб забезпечуючи динаміку євроінтеграційних змін, розвиток інтеграційних процесів у економічній, політичній, духовній сферах.

Нагальними для ЄС є концептуальні та інші проблеми, пов'язані з формуванням європейської ідентичності, яку неможливо нав'язати «у конструктивістському запалі» управлінськими рішеннями його інституцій, однак саме дискурсивно-конструктивістський підхід надає більші можливості для її теоретичного осмислення у категоріях множинності, плинності, гнучкості тощо. Вона укорінюється у свідомості народів Європи, консолідуючи їх на основі спільних цінностей, політичних традицій, географічної близькості, спільності: історичного досвіду, політичної культури, культурної спадщини тощо. Вагому роль відіграють соціальний та громадянський компоненти. Умовно визначальним для багатогранного і багатоаспектного концепту «європейська ідентичність» у широкому значенні вважають географічну належність, а у вузькому – факт існування ЄС і його кордонів. Конструювання європейської ідентичності та пошук найбільш прийнятної її концептуальної моделі є однією з важливих умов ефективного функціонування ЄС, посилення синергії між наднаціональними і міжурядовими складовими інтеграційних процесів. Звісно, на формування європейської ідентичності впливає поширення європейської самоідентифікації, *inter alia* серед громадян ЄС, стан довіри його наднаціональним інституціям, передусім Європарламенту, уповноваженому представляти їх інтереси.

Огляд літератури. Проблеми і труднощі, пов'язані з концептуалізацією та формуванням європейської ідентичності, досліджувалися, здебільшого, зарубіжними науковцями, серед яких – О. Гамуляк, Дж. Деланті, К. Едер, Дж. П. Олсен, І.-С. Прісакаріо, Е. Рекчі, Дж. Скеліс, А. Фавелл, Дж. Фоссум, Ю. Габермас, Н. Шишкова, С. Шор. Окремі аспекти, дотичні до цієї проблематики з позицій аксіології права, антропології права, а також теоретико-методологічних можливостей феноменології права та інтегративного праворозуміння висвітлювалися у працях вітчизняних вчених: В. Денисова, О. Батанова, М. Козюбри, І. Кресіної, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Н. Пелагеші, П. Рабіновича, О. Скрипнюка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка. Складність, вираженість і обережність формування європейської ідентичності зумовлюють потребу дослідження наявних концепцій і підходів, а також вивчення досвіду їх практичного втілення, що є важливим для України, з огляду на її євроінтеграційні прагнення. Ця стаття є однією з перших в Україні спроб проаналізувати не лише чинники, механізми і проблеми формування європейської ідентичності крізь призму антропоцентризму, а й доцільність конституційних змін з цих питань.

Постановка проблеми дослідження. Дотримання поваги до прав людини як складова спільних цінностей становить стрижень виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС¹ 2014 р. (далі – Угода про асоціацію), є чинником фор-

мування європейської ідентичності, осердям концептуальних засад інтеграційного правопорядку, а також слугує одним із визначальних завдань у процесі реалізації конституційно закріпленої європейської інтеграції України, європейського вектора як пріоритетного у зовнішній політиці держави, її зовнішньополітичного орієнтира. Понад те, згідно зі змінами, внесеними до абзацу п'ятого преамбули чинної Конституції України, підтверджено європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського курсу України². Важливо, щоб закріплення на конституційному рівні правової визначеності стратегічного курсу України на членство в ЄС було *підкріплене*: належним і своєчасним виконанням Угоди про асоціацію, що є інструментом поживлення європейської інтеграції, отже, й уповільнених процесів європеїзації; «впровадженням оцінки з боку ЄС, за його внутрішньою методологією, стану справ із практичним дотриманням спільних цінностей в Україні»³, що становлять суттєвий елемент Угоди про асоціацію; проведенням необхідних реальних реформ, спрямованих у тому числі на досягнення критеріїв набуття членства в ЄС; створенням умов для зростання європейської самоідентифікації серед українців, як і для утвердження єдиної національної ідентичності в Україні, консолідації суспільства навколо національної ідеї, зміцнення національної єдності. Викладене підкреслює доцільність та актуальність обраної теми, її теоретичне і практичне значення.

Мета і завдання дослідження полягають у виокремленні чинників і механізмів, проблем, пов'язаних із конструюванням європейської ідентичності, у висвітленні значення поваги до прав людини в формуванні європейської ідентичності, що є результатом та інструментом розвитку інтеграційних процесів у рамках ЄС, взаємодії у процесі європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. На Копенгагенському саміті 1973 р. прагнення, у тому числі відродити інтеграційні процеси, спонукали лідерів держав – членів ЄС ухвалити Декларацію про європейську ідентичність⁴ та включити концепт європейської ідентичності до публічного дискурсу. Наразі європейська ідентичність характеризується як: інклюзивна; багатовимірна, множинна, здатна інкорпоровати різні субнаціональні, регіональні, національні та наднаціональні ідентичності; міжкультурна, мультикультурна, яка визнає, поважає та сприяє розвитку наявної різноманітності, але також спроможна продукувати нові ідентичності; вибудована на засадах демократії та демократичному баченні Об'єднаної Європи⁵. Таким чином, європейська ідентичність є конструйованим феноменом, а метою її конструювання є *inter alia* формування потреби та вміння жити разом, зберігаючи історичну пам'ять та етнічну самобутність, культурну і релігійну різноманітність, керуючись спільними цінностями та спільними інтересами. Як зазначає Н. Пелагеша, інклюзивність європейської ідентичності означає, що «іншими» визнаються не ті, хто перебуває поза межами національних держав, а ті, хто знаходяться поза межами інтеграційного об'єднання. Трансформація національних ідентичностей держав – членів ЄС у контексті європейської інтеграції відбувається саме в цій площині⁶, супроводжуючись появою різних концепцій «іншості».

Європейська ідентичність визначається переважно як така, що належить до нового типу колективної ідентичності⁷, існує поряд з національною ідентичністю громадян держав – членів ЄС, не замінюючи і не послаблюючи її, але зумовлюючи трансформацію, у спосіб реконфігурації, та надаючи їй більшої

інклюзивності. «Перспективи появи європейської ідентичності національного типу насправді є сумнівними... Немає певності, відбудеться трансформація національної ідентичності, чи з'явиться постнаціональна ідентичність... Національні ідентичності стають все більш інклюзивними та спостерігаються ознаки виникнення інклюзивної концепції європейської ідентичності. Остання є набагато більш схожою на постнаціональну ідентичність, ніж на національний тип ідентичності»⁸. Формування європейської ідентичності є цілеспрямованим проєктом, що реалізується європейською елітою насамперед у соціокультурній царині за допомогою політики європейської ідентичності, її концептуалізації. Попри масштабну критику або почасти несприйняття, саме в європейській ідентичності експерти вбачають значний потенціал, визнаючи її важливою умовою поступу інтеграційних процесів у Європі.

Європейська ідентичність має множинний характер, оскільки включає локальний, регіональний, національний та наднаціональний рівні, що цементуються цінностями ЄС, закріпленими в ст. 2 Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору 2007 р.: «Союз базується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та дотримання прав людини, включно прав меншин. Ці цінності є спільними для держав-членів у рамках суспільства, якому притаманні плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність жінок і чоловіків»⁹. У преамбулі Хартії ЄС про основоположні права в адаптованій редакції 2007 р. встановлено: «Усвідомлюючи свою духовну і моральну спадщину, Союз базується на неподільних та універсальних цінностях людської гідності, свободи, рівності та солідарності; керується принципами демократії та верховенства права. Він ставить людину в центр своєї діяльності, запроваджуючи громадянство Союзу та створюючи простір свободи, безпеки і правосуддя»¹⁰. Важливо враховувати можливі наслідки констатації Радою ЄС наявності *явної загрози серйозного порушення* або Європейською Радою – *серйозного і тривалого порушення* державою-членом наведених у ст. 2 цінностей, а також потенціал превентивного механізму¹¹, ретельно дослідженого професором Н. Шишковою. Наявність у ЄС спільних цінностей та унікальних особливостей не стає на заваді громадянам кожної держави пишатись самобутніми традиціями, історією, культурою. Вони схильні відчувати єдність з іншими, залежно від поважання і дотримання ними спільних цінностей та інших аспектів духовної сутності Європи.

Європейська інтеграція є: *по-перше*, свідченням існування певної соціальної і культурної спільноти зі своєю власною колективною ідентичністю; *по-друге*, результатом досягнень, коли актори стають частиною більш широкої ціннісної системи, сформованої їхніми індивідуальними зусиллями; *по-третє*, наслідком відданості певним принципам, інститутам і правилам політичного співіснування¹². Зміни, реформи, що відбуваються у внутрішньому та зовнішньому вимірах практик держави під впливом євроінтеграційних процесів і супроводжують їх, *inter alia* в соціокультурній царині у результаті здійснення ЄС політики ідентичності, у доктрині зазвичай позначаються терміном «європеїзація». Остання реалізується у спосіб усунення розбіжностей і невідповідності, поступового зближення, впровадження найбільш ефективних механізмів, процедур, практик, вироблених у процесі взаємодії між наднаціональним і національним рівнями з метою зміцнення та підвищення дієвості економічного

співробітництва, посилення захисту прав людини тощо.

Примітно, що європейська інтеграція супроводжується європеїзацією, концептуальна модель якої спрямована на сприяння, підтримку і пришвидшення євроінтеграційних процесів у форматі членства (*Membership Europeanization*), підготовки до вступу (*Pre-Accession Europeanization*) або сусідства (*Neighbourhood Europeanization*; не передбачає набуття членства). Відтак, європеїзація є феноменом, що вирізняється багатовимірним і багаторівневим підходами, в яких окремі держави виступають не лише як повноправні суб'єкти, а також як об'єкти впливу в рамках процесу європеїзації, що у такому випадку слугує інструментом реалізації зовнішньої політики ЄС. Йдеться, з одного боку, про процеси політико-інституційної адаптації внутрішніх реалій до європейської інтеграції, та, з іншого – про переосмислення національної ідентичності й формування європейської ідентичності¹³. Чітко визначеними та ґрунтовно розробленими механізмами конструювання передусім зусиллями політичних еліт європейської ідентичності є: розвиток інституту громадянства ЄС; забезпечення поваги до прав людини і можливості захисту основоположних прав на рівні ЄС; наявність європейської символіки; формування загальноєвропейського інформаційно-комунікативного простору; реалізація політики європейської колективної пам'яті; розвиток спеціалізованих на ЄС системи бібліотек; активізація політики ЄС у сфері культури; здійснення на рівні ЄС мовної політики; реалізація освітньої політики ЄС тощо. Названі механізми слугують чинниками згуртування спільноти¹⁴, отже, запорукою єдності інтеграційного об'єднання. Водночас автори, які характеризують європейську ідентичність як «насичену» (*thick*), переважно, критично сприймають цей концепт, посилаючись на те, що він є занадто змістовно «насиченим» та не без суттєвих методологічних вад, зокрема, коли йдеться про отождення європейської ідентичності та легітимності ЄС, про інтерпретацію європейської ідентичності (проблем з її формуванням) як основної перешкоди розвитку європейської інтеграції¹⁵, загальноєвропейських об'єднавчих процесів.

Доволі поширеним є твердження, що інтеграційне об'єднання формує власну європейську ідентичність, яка має легітимізувати його серед громадян держав-членів¹⁶, позаяк громадянин ЄС має ідентифікувати себе не лише з відповідною державою, а й з інтеграційним об'єднанням, до складу якого входить держава, під юрисдикцією якої він знаходиться. У ст. 8 частини другої «Громадянство Союзу» Маастрихтського договору 1992 р. визначено, що «запроваджується громадянство Союзу. Кожен громадянин держави-члена є громадянином Союзу»¹⁷. Професор В. Денисов підкреслює, що «за своєю природою громадянство ЄС не є громадянством згідно з міжнародним правом і внутрішнім правом держав»¹⁸, воно похідне, доповнює національне громадянство, не замінюючи його. Впровадження громадянства ЄС не скасовує національного, що притаманно й співвідношенню національної та європейської ідентичності, яка розглядається як важлива умова життєздатності, дієздатності та розвитку європейської інтеграції. Таким чином, особливістю ЄС на даному етапі є те, що наведені форми громадянства взаємодоповнюють одна одну, підтверджуючи прийнятність концепції про можливість паралельного співіснування національної та європейської ідентичності, яка є вищим і порівняно новим виміром системи ідентифікаційних практик людини, підходів до цих практик.

Запровадження відповідної атрибутики відіграє важливу роль в утвердженні європейської ідентичності та укоріненні її зв'язку з громадянством ЄС. Символіка ЄС охоплює: європейський прапор, європейський гімн, гасло «Єдність у різноманітності» («United in diversity»), День Європи (9 травня), єдину валюту (євро). Основною ідеєю, яка криється за запровадженням європейських символів є поступова модифікація свідомості народів Європи стосовно політичної спільності, до якої вони належать¹⁹, адже «символічні форми формують ідентичність»²⁰.

Процес самоідентифікації європейців ускладнюють нагальні проблеми, що постали перед ЄС. Попри тривалий період його розвитку і розширення, безперечні досягнення, протягом останніх років інтеграційні процеси, які історія Європи зробила практично неминучими, ускладнюються, супроводжуючись численними викликами та загрозами. Передусім йдеться про: нерівність серед держав – членів ЄС і необхідність забезпечення їм однакових можливостей; міграційну кризу; нерівномірність економічного розвитку, що поступово призвела до кризи у функціонуванні Європейського валютного союзу та соціальних загострень; забюрократизованість організаційної структури ЄС і правотворчого процесу; «інтеграційну втому» та небажання здійснювати політику розширення; перегляд діючої процедури вступу і висунення нових критеріїв набуття членства в ЄС; застосування подвійних стандартів і маніпулювання умовами, визначальними для відкриття переговорів про вступ Албанії та Північної Македонії; фіаско балканської політики ЄС, як наслідок, започаткування перерозподілу впливу на Західних Балканах; відцентрові тенденції; неминучі наслідки Brexit; необхідність і надалі удосконалювати Європейську політику сусідства, її південний та східний виміри; безпекові виклики; терористичні загрози. При цьому єврооптимізм поступається євроскептицизму та навіть європесимізму. Затяжна міграційна криза стала випробуванням на міцність інституційної системи ЄС, зумовивши необхідність політичної трансформації з метою уникнення «фрагментації» всередині Об'єднання²¹.

У державах – членах ЄС залишаються актуальними проблеми, пов'язані з міжетнічними відносинами, «внутрішнім ісламом», релігійною нетерпимістю, позаяк зростання нехристиянського населення в них не стало консолідуючим чинником формування європейської ідентичності. Мусульманська ідентичність виявилась настільки сильною, що подекуди претендує на домінування, нав'язування власної системи цінностей, а це не сприяє вирішенню виявлених концептуальних проблем і подоланню кризових явищ, які супроводжують на сучасному етапі інтеграційні процеси. З політичних і стратегічних міркувань перед європейцями постають нові актуальні питання щодо оцінки процесу європейської інтеграції з точки зору врегулювання проблем, пов'язаних із міжетнічними відносинами у державах – членах ЄС, впливом розширення на відчуття згуртованості та солідарності у рамках ЄС тощо. При цьому підмурком європейської ідентичності є усвідомлення цінності та неухильне дотримання поваги до прав людини, створення для неї комфортного середовища на найсприятливішому для життєдіяльності рівні.

Європейська інтеграція є складовою зовнішньополітичної діяльності багатьох європейських держав, до яких належить й Україна. Як зазначає академік Ю. Шемшученко, норми Конституції України становлять політико-правову основу реалізації зовнішньополітичної функції держави, що ґрунтується на її національ-

них інтересах і внутрішній політиці, загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права²². Водночас професор В. Шаповал визнає, що «проблема змісту конституції має різні сторони теоретичного і практичного характеру, серед яких на особливу увагу заслуговують ті, що проявляються у міжнародно-правовому контексті»²³. При цьому однією з особливостей новітніх конституцій є наявність в їхніх текстах положень, які «створюють юридичні передумови для участі держав у різноманітних інтеграційних процесах...»²⁴. Саме на це мав би бути зорієнтований Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)»²⁵ № 2680-VIII від 7 лютого 2019 р., що набрав чинності 21 лютого 2019 р., згідно з яким новелізовано Конституцію України, зокрема, положеннями про європейську інтеграцію держави: визначення засад реалізації стратегічного курсу на набуття повноправного членства України в ЄС належить до повноважень Верховної Ради України (п. 5 ч. 1 ст. 85 Конституції України), Президент України є гарантом, серед іншого, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС (ч. 3 ст. 102 Конституції України), а Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію цього курсу (п. 1^а ст. 116 Конституції України). Наведене, однак, не має ні вирішального, ні вагомого значення для реалізації європейської інтеграції України, адже цілком корелюється з функціями і повноваженнями у зовнішньополітичній сфері вказаних вищих органів державної влади (*наприклад, визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики належить до повноважень Верховної Ради України (п. 5 ч. 1 ст. 85 Конституції України), отже, саме вона визначає засади реалізації стратегічного курсу держави на набуття членства в ЄС*) та сутнісно не наближає до зазначеної мети інтеграційного спрямування.

ЄС експліцитно підтверджено визнання європейської ідентичності, прагнень України як європейської держави, що поділяє спільну історію і спільні цінності з його державами-членами і налаштована реалізовувати ці цінності, забезпечивши повагу до них. Зазначене положення преамбули Угоди про асоціацію не варто трактувати як «замінник» нині конституційно закріпленої стратегії набуття членства в ЄС, власне останнє теж вказує на довгострокову перспективу досягнення цієї мети. Виникає питання, чи була необхідність інкорпорації цього положення до конституційного тексту, як і вкотре «підтверджувати європейську ідентичність Українського народу» (преамбула Конституції України), що є очевидним, вже визнано ЄС у преамбулі Угоди про асоціацію, однак європейська самоідентифікація залишається здебільшого не актуалізованою для українського суспільства, оскільки досягти «прогресу, добробуту, безпеки та високого рівня життя» неможливо лише декларуванням своєї європейськості та прихильності до європейських цінностей²⁶.

Процедури є необхідними для збереження основоположних цінностей демократичного суспільства, національних паростків концептуального законотворення, що актуалізує потребу удосконалення механізму розроблення законопроектів, на безліч яких суспільство не лише не встигає реагувати, а, *inter alia*, збагнути та осмислити. Якісні закони, тим паче Основний Закон, їх належне змістове наповнення, смислова єдність і цілісність, чітке та детальне обґрунтування нашвидкоруч не творяться, як й інші суспільно значущі рішення. Крім того, текст Конституції України, як і будь-якої іншої держави, не може переглядатися та переписуватися

за передвиборчими забаганками тих чи інших політичних сил з посиланням на месіанське піклування про «убезпечення країни від можливих політичних маніпуляцій» у майбутньому. Натомість вкрай важливо більш рішуче та прагматично обстоювати національні інтереси, міжнародно-правову позицію держави, активізувати та консолідувати зусилля щодо впровадження реальних видимих внутрішніх реформ і належного виконання взятих міжнародних зобов'язань. Йдеться не про ситуативне конституційно-правове забезпечення європейських прагнень, а про складний і тривалий процес активізації зусиль, спрямованих на результат, передусім у напрямі завершення впровадження інклюзивної конституційної реформи. Це стало б *проявом*: системного підходу до конституційно-правової модернізації, необхідність дотримання якого найбільш послідовно обстоює у численних працях Інститут держави і права імені В. М. Корещього НАН України; концептуального законотворення, ідея утвердження якого особливо активно розвивається Інститутом законодавства Верховної Ради України; врахування досвіду і змістової складової конституційної практики держав – членів ЄС як методологічного орієнтиру під час оновлення і підвищення практичної дієвості Конституції України, нормопроєктування вітчизняного конституційного законодавства, їх оптимального, збалансованого, розсудливого, виправданого, виваженого та обґрунтованого оновлення у краях традицій конституціоналізму.

Висновки. На підставі наведеного можна резюмувати, що динаміка розвитку ЄС створила умови для формування європейської ідентичності як результату та інструменту поступу інтеграційних процесів у його рамках, взаємодії у процесі європейської інтеграції. Конструювання європейської ідентичності та її концептуалізація, з одного боку, стали викликом як для громадян ЄС і його політичної еліти, так і наукової спільноти, а з другого – є об'єктивним наслідком становлення ЄС як наднаціонального інтеграційного об'єднання, суб'єкта міжнародного права. Увіражено спостерігаються труднощі конструювання європейської ідентичності на основі географічної близькості, мовної однорідності, спільності історичного досвіду і культурної спадщини, що, поза сумнівом, позначається на «інтеграційній спроможності» ЄС, втім, саме європейська ідентичність є згуртовуючим чинником, що суттєво впливатиме на майбутнє не лише ЄС і його держав-членів, а й України та інших європейських держав, на перспективи країн-кандидатів²⁷. Використання дискурсивно-конструктивістського підходу, методологічного доробку конструктивістів сприяє критичному переосмисленню концепту європейської ідентичності, не виправдано не недооцінюючи та не перебільшуючи її ролі в процесі розвитку європейської інтеграції. Європейська ідентичність становить важливу складову останньої, забезпечуючи її цілісне, системне бачення, відходячи від поверхневого інституційного підходу.

З викладеного вбачається важливість об'єктивних базисних чинників-критеріїв, за якими можна було б визначитися щодо наявності або відсутності європейської ідентичності, сфокусуватися на її комплексному і збалансованому формуванні, з'ясувати відмінності між теоретичною бажаністю та практичним втіленням. Механізми конструювання європейської ідентичності нагадують ті, за допомогою яких формувалася, а нині реконструюється національна ідентичність. Формування європейської ідентичності відбувається поступово, продумано, виважено та обережно, можливо уповільнено, однак справляє дедалі помітніший вплив на внутрішнє соціокультурне середовище держав – членів ЄС. В

узагальненому вигляді ключові структурні елементи і механізми конструювання зусиллями політичних еліт інтеграційного об'єднання та/або його держав-членів, європейської ідентичності можна сформулювати так: утвердження загальноєвропейського політико-правового простору; наявність європейської символіки; розвиток інституту громадянства ЄС; забезпечення поваги до прав людини і можливості захисту основоположних прав на рівні ЄС; створення загальноєвропейського інформаційно-комунікативного простору; реалізація політики ЄС у сфері культури та освіти, розвиток загальноєвропейської системи культурно-освітніх закладів і програм, зокрема *College of Europe, Jean Monnet Programme*, які слугують чинниками формування європейської колективної пам'яті, спільної історичної свідомості, солідарності та згуртування довкола спільних цінностей і базових принципів.

Внесення змін і доповнень до Конституції України має бути науково обґрунтованим і системно впорядкованим. Зазнав змін характер цивілізаційних викликів і загроз, цього не варто залишати поза увагою, як і те, що конституційна стабільність є важливим чинником стабільності держави і рушієм для демократичного поступу суспільства. Саме від практичної реалізації наявних правових засад регулювання процесу європейської інтеграції України, концептуального підходу до неї, від дотримання спільних цінностей, зокрема поваги до прав людини, від рівня культурно-цивілізаційної самоідентифікації українців з європейцями і відчуття себе їх органічною частиною, розбудови Європи в Україні, її європеїзації, узалежнені збереження динаміки зростання європейської самоідентифікації серед українців, поглиблення та виведення на новий рівень співробітництва з ЄС, що становить перспективні напрями наукових розвідок.

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011. 2. Конституція України 254к/96-ВР, редакція від 21 лютого 2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. 3. *Шульга Д.* Інтеграційна динаміка виконання Угоди про асоціацію: висновки та рекомендації. *Інтеграція у рамках асоціації: динаміка виконання Угоди між Україною і ЄС*. Київ, 2019. С. 10. 4. Declaration on European Identity. *Bulletin of the European Communities*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 1973. № 12. P. 118–122. URL : https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf. 5. Zagar M. Enlargement – in Search for European Identity. URL : https://www.academia.edu/585043/Enlargement_In_search_for_European_identity. 6. *Пелагеша Н.* Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації : монографія. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2008. С. 70. 7. *Eder K.* A Theory of Collective Identity : Making Sense of Debate on a «European Identity». *European Journal of Social Theory*. 2009. Vol. 12. Issue 4. P. 427 ; *Scalise G.* European identity construction in the public sphere: a case study on the narratives of Europe / Gemma Scalise. *International Journal of Cross-Cultural Studies and Environmental Communication*. 2013. Vol. 2. Issue 2. P. 59. 8. *Fossum J. E.* Identity-politics in the European Union. ARENA Working Papers, WP 01/17. *Journal of European Integration*. 2001. Vol. 23. Issue 4. P. 406. URL : https://www.researchgate.net/publication/5014658_Identity-Politics_in_the_European_Union. DOI : 10.1080/07036330108429109. 9. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. C 202/01. Vol. 59. 7 June 2016. P. 1-388. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>. 10. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European*

Union. C 202/02. Vol. 59. 7 June 2016. P. 389–405. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>. **11.** Šišková N. European Union's Legal Instruments to Strengthen the Rule of Law, their Actual Reflections and Future Prospects. *The European Union – What is Next? A Legal Analysis and the Political Visions on the Future of the Union*: Collective monograph. Naděžda Šišková (ed.). Köln : Wolters Kluwer Deutschland, Köln, 2018. P. 143–144. **12.** Olsen Johan P. Europe in Search of Political Order / Johan P. Olsen. Oxford : Oxford University Press, 2007. P. 172–173. **13.** Featherstone K., Kazamias G. Europeanization and the Southern Periphery. London : Routledge, 2014. P. 282. DOI : 10.4324/9781315039855. **14.** Пелагеша Н. Цит. праця. С. 68. **15.** Walkenhorst H. The Conceptual Spectrum of European Identity: From Missing Link to Unnecessary Evil. *Limerick Papers in Politics and Public Administration*. 2009. № 3. P. 2. URL : <https://pdfs.semanticscholar.org/5232/4241b61c8a6812cb2aecc805dc12683e4110.pdf>. **16.** Пелагеша Н. Вказ. праця. С. 163. **17.** Treaty on European Union, as signed in Maastricht on 7 February 1992. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1992. 253 p. URL : https://europea.eu/european-union/sites/european-union/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf. **18.** Денисов В. Н. Громадянство Європейського Союзу. *Енциклопедія міжнародного права*: у 3 т. / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 1. А–Д. Київ : Академперіодика, 2014. С. 651. **19.** Gottdiener M. Postmodern Semiotics : Material Culture and the Forms of Postmodern Life. Oxford, UK ; Cambridge, USA : Blackwell, 1995. P. 227. **20.** Prisacariu I.-S. The Symbols role in the Creation of a European Identity. Dissertation paper. 2007. P. 96. URL : <https://pdfs.semanticscholar.org/a11a/d8c7d95e2da2b672cef95a17f66017497c0e.pdf>. **21.** Фалалєєва Л. Копенгагенські критерії як чинники розбудови європейської інтеграції. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 2. С. 124. **22.** Шемшученко Ю. С. Конституція України 1996. *Енциклопедія міжнародного права*: у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 2. Е–Л. Київ : Академперіодика, 2017. С. 738. **23.** Шаповал В. Н. Содержание Конституции в контексте международного права. *Международное право как основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова*: моногр. / авт. кол. ; под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев ; Одесса : Фенікс, 2012. С. 339. **24.** Там само. С. 340. **25.** Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» № 2680-VIII від 7 лютого 2019. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n2>. **26.** Попова Н. Концепція європеїзації та можливості її використання для аналізу відносин Україна – ЄС. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*: зб. наук. статей. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2017. Т. 35–36. С. 156. **27.** Фалалєєва Л. Вказ. праця. С. 126.

References

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011. (ukr) **2.** Konstytutsiia Ukrainy 254k/96-VR, redaktsiia vid 21 liutoho 2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (ukr) **3.** Shulha D. Intehratsiina dynamika vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu: vysnovky ta rekomendatsii. *Intehratsiia u ramkakh asotsiatsii: dynamika vykonannia Uhody mizh Ukrainoiu i YeS*. Kyiv, 2019. S. 10. (ukr) **4.** Declaration on European Identity. *Bulletin of the European Communities*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 1973. № 12. P. 118–122. URL : https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf. **5.** Zagar M. Enlargement – in Search for European Identity. URL : https://www.academia.edu/585043/Enlargement_in_search_for_European_identity. **6.** Pelahesha N. Ukraina u smyslovykh viinakh postmodernu: transformatsiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti v umovakh hlobalizatsii : monohr. Kyiv : Natsionalnyi instytut stratehichnykh

- doslidzhen, 2008. S. 70. (ukr) **7. Eder K.** A Theory of Collective Identity : Making Sense of Debate on a «European Identity». *European Journal of Social Theory*. 2009. Vol. 12. Issue 4. P. 427 ; *Scalise G.* European identity construction in the public sphere: a case study on the narratives of Europe / Gemma Scalise. *International Journal of Cross-Cultural Studies and Environmental Communication*. 2013. Vol. 2. Issue 2. P. 59. **8. Fossum J. E.** Identity-politics in the European Union. ARENA Working Papers, WP 01/17. *Journal of European Integration*. 2001. Vol. 23. Issue . P. 406. URL : https://www.researchgate.net/publication/5014658_Identity-Politics_in_the_European_Union. DOI : 10.1080/07036330108429109. **9.** Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. C 202/01. Vol. 59. 7 June 2016. P. 1–388. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>. **10.** Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*. C 202/02. Vol. 59. 7 June 2016. P. 389–405. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>. **11. Šišková N.** European Union's Legal Instruments to Strengthen the Rule of Law, their Actual Reflections and Future Prospects. *The European Union – What is Next? A Legal Analysis and the Political Visions on the Future of the Union* : Collective monograph. Naděžda Šišková (ed.). Köln : Wolters Kluwer Deutschland, Köln, 2018. P. 143–144. **12. Olsen Johan P.** Europe in Search of Political Order. Olsen. Oxford: Oxford University Press, 2007. P. 172–173. **13. Featherstone K., Kazamias G.** Europeanization and the Southern Periphery. London : Routledge, 2014. P. 282. DOI : 10.4324/9781315039855. **14. Pelahesha N.** Tsyt. pratsia. S. 68. (ukr) **15. Walkenhorst H.** The Conceptual Spectrum of European Identity: From Missing Link to Unnecessary Evil / Heiko Walkenhorst. Limerick Papers in Politics and Public Administration. 2009. № 3. P. 2. URL : <https://pdfs.semanticscholar.org/5232/4241b61c8a6812cb2a6c805dc12683e4110.pdf>. **16. Pelahesha N.** Vkaz. pratsia. S. 163. (ukr) **17.** Treaty on European Union, as signed in Maastricht on 7 February 1992. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1992. 253 p. URL : https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf. **18.** Denysov V. N. Hromadianstvo Yevropeiskoho Soiuzu. *Entsyklopediia mizhnarodnoho prava* : u 3 t. / Red. kol. : Yu. S. Shemshuchenko, V. N. Denysov (spivholovy) ta in. ; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. T. 1. A–D. Kyiv : Akademperiodyka, 2014. S. 651. (ukr) **19.** Gottdiener M. Postmodern Semiotics: Material Culture and the Forms of Postmodern Life. Oxford, UK ; Cambridge, USA : Blackwell, 1995. P. 227. **20. Prisacariu I.-S.** The Symbols role in the Creation of a European Identity. Dissertation paper. 2007. P. 96. URL : <https://pdfs.semanticscholar.org/a11a/d8c7d95e2da2b672cef95a17f66017497c0e.pdf>. **21. Falalieieva L.** Kopenhahenski kryterii yak chynnyky rozbudovy yevropeiskoi intehratsii. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2017. № 2. S. 124. (ukr) **22.** Shemshuchenko Yu. S. Konstytutsiia Ukrainy 1996. *Entsyklopediia mizhnarodnoho prava* : u 3 t. / redkol. : Yu. S. Shemshuchenko, V. N. Denysov (spivholovy) ta in. ; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. T. 2. E–L. Kyiv : Akademperiodyka, 2017. S. 738. (ukr) **23. Shapoval V. N.** Soderzhanie Konstitucii v kontekste mezhdunarodnogo prava. *Mezhdunarodnoe pravo kak osnova sovremennogo miroporjadka. Liber Amicorum k 75-letiju prof. V. N. Denisova* : monografiia / Pod red. A. Ja. Mel'nika, S. A. Mel'nik, T. R. Korotkogo. Kiev ; Odessa : Feniks, 2012. S. 339. (rus) **24. Tam zhe.** S. 340. (rus) **25.** Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo stratehichnogo kursu derzhavy na nabuttia povnopravnogo chlenstva Ukrainy v Yevropeiskomu Soiuzi ta v Orhanizatsii Pivnichnoatlantynchnoho dohovoru)» № 2680-VIII vid 7 liutoho 2019. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2019. № 9. St. 50. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n2> (ukr) **26.** Popova N. Kontseptsiiia yevropeizatsii ta mozhlyvosti yii vykorystannia dlia analizu vidnosyn Ukraina – YeS. *Istoryko-politychni problemy suchasnogo svitu* : Zbirnyk naukovykh statei. Chernivtsi : Chernivetskyi natsionalnyi universytet, 2017. T. 35–36. S. 156. (ukr) **27. Falalieieva L.** Vkaz. pratsia. S. 126. (ukr).

Falalieieva Liudmyla. Respect for human rights as a component of the construction of European identity and the Constitution of Ukraine

Introduction. The research highlights the importance of respect for human rights as one of the important factors in the construction of European identity, reveals its conceptual problems, nature and peculiarities, taking into account the fundamental values of a democratic society, as well as the differences between the processes of «European integration» and «Europeanization». The revision of the Constitution of Ukraine by confirming the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of the European course of Ukraine is analyzed. The above emphasizes the relevance of the chosen research topic.

The aim of the article is to highlight the importance of respect for human rights in the construction of European identity, which is the result and instrument of the development of integration processes, interaction in the process of European integration.

Results. The system-functional method has made it possible to comprehensively characterize the mechanisms and factors of European identity construction in combination with the disclosure of theoretical and practical aspects of the problem. By applying the comparative legal method, a comparative analysis of the new provisions of the Constitution of Ukraine and the norms of the constitutions of some EU Member States is carried out. In substantiating the theoretical conclusions, the author used formal-legal and formal-logical methods. The modern practice and doctrinal views on the issues discussed were analyzed.

Conclusions. It is emphasized that the foundation of European identity is an awareness of the value and a steady respect for human rights, the creation of a comfortable environment for it at the most favorable level for life. It is noted that there is no unified conceptual model for the construction of European identity, and the presence of a significant number of approaches towards its construction influences on the effectiveness of the approaches, depending on various factors. At the same time, it is emphasized that the construction of a European identity and the search for its most appropriate conceptual model is one of the important conditions for the effective functioning of the EU, enhancing synergies between supranational and intergovernmental components of integration processes.

Key words: European integration, Europeanization, integration processes, the European Union (EU), European identity, self-identification, fundamental rights, respect for human rights, the Constitution of Ukraine.

DOI: 10.33663/0869-2491-2020-31-426-434

УДК: 341.9

І. М. ПРОЦЕНКО,

кандидат юридичних наук*

ORCID: 0000-0001-6404-1061

**ПРАВО ДИТИНИ БУТИ ЗАСЛУХАНОЮ В СУДІ (НА ПРИКЛАДІ
ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ ГААЗЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ 1980 р.)**

У статті розглядаються положення Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, розробленої Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права у 1980 р. Основна увага приділена аналізу однієї з підстав відмови у поверненні дитини до місця її звичайного проживання – виявлення заперечень дитини проти повернення. На основі аналізу судової практики України визначені недоліки в застосуванні даної підстави й зроблені пропозиції щодо їх усунення.

* **Protsenko Iryna**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)